

ЖАЗОНИ ИЖРО ЭТИШ МУАССАСАЛАРИДА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Эшонқулов Зокир Хурсанбоевич
«BEK YURIST» Адвокатлик фирмаси адвокати
E-mail: zokireshankulov@gmail.com
Тел: (99.851-05-18)

ОСОБЕННОСТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВ ОСУЖДЁННЫХ, ОТБЫВАЮЩИХ НАКАЗАНИЕ В УЧРЕЖДЕНИЯХ ИСПОЛНЕНИЯ НАКАЗАНИЙ

Эшанкулов Зокир Хурсанбоевич
Адвокат адвокатской фирмы «BEK YURIST»
Эл.почта: zokireshankulov@gmail.com
Тел: (99.851-05-18)

SPECIFIC FEATURES OF ENSURING THE RIGHTS OF CONVICTS SERVING SENTENCES IN PENAL ENFORCEMENT INSTITUTIONS

Eshankulov Zokir Xursanbaevich
Lawyer at the law firm "BEK YURIST"
E-mail: zokireshankulov@gmail.com
Phone: (99.851-05-18)
<https://doi.org/10.5281/zenodo.20175926>

Аннотация: Мақолада инсон ҳуқуқлари соҳасидаги ислоҳотлар, унинг ўзига хос хусусиятлари, жиноят-ижроия соҳасидаги сиёсат, бу борадаги миллий қонунчиликнинг таснифи, уни ривожлантириш тенденциялари таҳлил этилади. Жазони ижро этиш ва маҳкумлар билан муомалада бўлишга тааллуқли принциплар ва нормалар қиёсий ўрганилиб, уларни жиноят-ижроия қонунчилигимизга имплементация қилиниши билан боғлиқ жараёнлар ўрганилади.

Калит сўзлар: Конституция, Кодекс, ҳуқуқлар, инсон омили, демократия, жиноят-ижроия сиёсати, маҳкумлар, декларация, имплементация, жиноятчилик профилактикаси, суд-ҳуқуқ ислоҳотлари, қиёсий таҳлил.

Аннотация. В статье анализируются реформы в сфере прав человека, их специфические особенности, политика в уголовно-исполнительной сфере, классификация национального законодательства в данной области и тенденции его развития. Проводится сравнительное изучение принципов и норм, касающихся исполнения наказаний и обращения с осуждёнными, а также рассматриваются процессы, связанные с их имплементацией в наше уголовно-исполнительное законодательство.

Ключевые слова: Конституция, Кодекс, права, человеческий фактор, демократия, уголовно-исполнительная политика, осуждённые, декларация, имплементация, профилактика преступности, судебно-правовые реформы, сравнительный анализ.

Abstract. The article analyzes reforms in the field of human rights, their specific features, criminal-executive policy, the classification of national legislation in this area, and trends in its development. A comparative study is conducted of the principles and norms related to the execution of punishments and the treatment of convicts, as well as the processes associated with their implementation in our criminal-executive legislation.

Key words: Constitution, Code, rights, human factor, democracy, criminal-executive policy, convicts, declaration, implementation, crime prevention, judicial and legal reforms, comparative analysis.

Халқаро ҳамжамиятда ўзининг салмоқли ўрнига эга бўлиб борётган Ўзбекистон Республикаси Президентимизнинг сайи-ҳаракатлари билан инсон ҳуқуқлари улуғланадиган, ҳақиқий инсонпарвар демократик давлат ва қонун устиворлиги тўлиқ таъминланадиган жамиятни шакллантириш ишларини жадаллаштириб юборди.

Хабарингиз борки, суд-ҳуқуқ соҳасидаги ислоҳотлар ташаббускори, жиноий жазо тизимини либераллаштиришнинг асосий илҳомлантирувчиси Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёевдир. Юртбошимизнинг дастуруламал асарлари, мақола ва маърузаларида суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилиш ва ҳуқуқий сиёсатнинг мақсад ва вазифалари ҳамда бу борадаги муаммоларни ва уларнинг ечимлари кўрсатиб берилмоқда.

Юқоридаги фикрлар жиноят-ижроия сиёсати ва қонунчилигини мазмун-моҳияти ва асосий йўналишлари, ҳозирги аҳволи истиқболларига ҳам тегишлидир, яъни жиноий жазоларни ва бошқа жиноят-ҳуқуқий таъсир чораларини ижро этувчи муассасалар ва органларнинг янги тизимини барпо этиш мақсадида амалга оширилмоқда.

Ўзбекистоннинг жиноят-ижроия қонун ҳужжатлари халқаро ҳуқуқнинг жазони ижро этиш ва маҳкумлар билан муомалада бўлишга оид принциплари ва нормаларидан келиб чиққан ҳолда **“ҳибсга олинган ва жиноий жавобгарликка тортилган шахсларга нисбатан қийноққа солиш, руҳий ҳамда жисмоний босим ўтказиш, бошқа ғайриинсоний зўравонликка мутлақо йўл қўйилмайди.”**¹

Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган демократик ислоҳотлар йўли – биз учун энг устувор ва тўғри йўл эканлигини ҳеч ким инкор эта олмайди. Бу стратегик мақсадларни маваффақиятли равишда амалга оширишимиз учун жамиятимизнинг ҳар бир аъзоси ҳар куни изланишда, мутахассислар ва тегишли давлат органлари ходимлари эса юртимиз ва хориждаги илғор тажрибаларни чуқур ўрганиб, кундалик ҳаёт, касбий фаолият ҳамда ишдаш методикасини тараққий этишга, сийқаллаштиришга ва такомиллаштиришга ҳаракат қилиши лозим.

1948 йилда қабул қилинган Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси дунёда демократия ва инсонпарварлик тамойилларини қарор топтириш йўлида кенг имкониятлар очиб берган. Инсон қадрини эъзозлайдиган, адолатли ва инсонпарвар давлатнинг энг муҳим хусусияти, аввало, халваро ҳуқуқнинг ушбу йўналишидаги қадриятларни иложи борица ўз қонунчилигига имплементация қилиб, инсон қадр ва қонун устуворлигини мустаҳкамлаш борасида, хусусан озодликдан маҳрум этиш жойларида сақланаётган шахслар, маҳкумларнинг ҳам тегишли ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаб беришдир.

Юқорида келтирилган фикр-мулоҳазалар маҳкумларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, бу борадаги ижобий ҳорижий тажрибаларни ўрганиш,

¹ **Мирзиёев Ш.М.** Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. - Тошкент: «Ўзбекистон» НМИУ, 2018. – 106-107 бетлар.

миллий қонунчиликни халқаро-ҳуқуқий нормаларга мос келишини таъминлаш йўналишидаги ҳаракатларимизни долзарб эканлигини тақозо этмоқда.

Ҳар бир давлатнинг давлат сиёсатида жиноятчиликка қарши кураш соҳасидаги сиёсат муҳим ўрин тутди². Жиноят-ҳуқуқий сиёсат жиноятчиликка қарши курашнинг мақсадлари, принциплари, стратегияси, асосий йўналишлари, шакл ва усулларини белгилайди. Давлатнинг жиноятчиликка қарши кураш соҳасидаги сиёсатининг мазмуни жиноятчиликнинг ва бошқа ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, улар содир этилишининг олдини олиш, жиноятчиликка ўз вақтида барҳам бериш бўйича давлат, унинг ҳокимият ва бошқарув органлари фаолиятини, жиноят содир этган шахслар масъулиятини, маҳкумларга нисбатан жазони ижро этиш ва жазо мақсадларига эришиш юзасидан фаолиятлари асосини белгилаб беради.

Жиноят-ижроия сиёсати жиноят сиёсати билан чамбарчас боғлиқдир. Жиноят сиёсати жиноятчиликка жиноят-ҳуқуқий таъсир кўрсатиш чораларини белгилайди. Давлатнинг жазони ижро этиш соҳасидаги сиёсатининг моҳияти жиноят сиёсатининг мазмунига нисбатан торроқдир.

Шундай қилиб, жиноят-ижроия сиёсатига қуйидагича таъриф бериш мумкин: **Жиноят-ижроия сиёсат – бу давлатнинг жазони ижро этиш соҳасидаги фаолияти мақсадлари, принциплари, стратегияси, асосий йўналишларини ҳамда жазони ўташнинг асосий шакл ва усулларини белгилаб беради.**

Жамиятдаги маънавий ва ҳуқуқий онг даражаси ҳам жиноят-ижроия сиёсатига бевосита таъсир кўрсатади³.

Турли ижтимоий гуруҳлар эълон қилинган ва тарғиб этилаётган маънавий ва ҳуқуқий қадриятлардан жиддий чекинишларга йўл қўйиши мумкин. Фаровон жамиятда бундай фарқ кўзга у қадар ташланмайди ва жиддий бўлмайди. Бундай жамиятда маҳкумларга нисбатан муносабат анча инсонпарвар ва сабр-қаноатли бўлади. Бу эса жиноят-ижроия сиёсатини шакллантиришга таъсир кўрсатади. Жамиятда ижтимоий беқарорлик, ижтимоий зиддиятларнинг чуқурлашиши жиноят-ижроия сиёсатни шакллантиришига салбий таъсир кўрсатиб, жазони ижро этишни оғирлаштириш тарафга ўзгартириши мумкин.

Жиноятчиликнинг аҳволи ҳам жиноят-ижроия сиёсатга жиддий таъсир кўрсатади. Жиноятчилик даражаси паст бўлса, жиноят-ижроия сиёсати одатда анча инсонпарвар бўлади⁴. Жиноятчилик даражасининг юқорилиги, жиний хатти-ҳаракатларнинг шафқатсиз кўринишлари жамиятдаги маънавий ва ҳуқуқий муҳитга салбий таъсир кўрсатиб, шафқатсиз сиёсий ва ҳуқуқий қарорлар қабул қилинишини оқлайди.

Инсон ҳуқуқлари, жазони ижро этиш ва маҳкумлар билан муомала қилиш тўғрисидаги халқаро ҳужжатлар жиноят-ижроия сиёсатга бевосита таъсир кўрсатади.

² Қаранг: Норбўтаев Э.Х. Жиноятга оид сиёсат ва унинг ички ишлар идоралари фаолиятида амалга оширилиши: Ўқув қўлланма. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2005; Норбўтаев Э.Х. Уголовная политика: исходные критерии построения // Ҳуқуқ–Право – Law, 2004, №2. – С. 73-77.

³ Одилқориев Ҳ.Т., Тутьеев И.Т. Жиний ҳуқуқий сиёсатни либераллаштириш: зарурат ва омиллар // Ҳуқуқ–Право-LAW, 2002, №1. Б. 7-10.

⁴ Норбўтаев Э.Х., Кабулов Р., Ботиров Т.К. Развитие гуманистических основ действующей системы уголовно-правового воздействия // Ҳуқуқ–Право-LAW, 2004, №1.- Б. 35-38.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг Муқаддимасида халқаро принцип ва нормаларнинг устуворлиги эътироф этилган⁵.

Жиноят-ижроия сиёсатини амалга оширилишининг асосий шакли жиноят-ижроия қонунчилигидир. Ҳозирги пайтда Ўзбекистон Республикасининг жиноят-ижроия сиёсати Жиноят-ижроия кодексида, жазони ижро этиш ва ўташ билан боғлиқ бошқа қонунлар ва қонуности ҳужжатларида мустақамлаб қўйилган. Жиноят-ижроия кодексининг 1-моддасида “жиноят-ижроия қонун ҳужжатлари Ўзбекистон Республикаси Конституциясига асосланади ҳамда ушбу Кодексдан, шунингдек унга мувофиқ қабул қилинадиган бошқа қонун ҳужжатларидан ташкил топади”⁶, дейилган.

Шундай қилиб, давлат ягона ҳуқуқий сиёсатининг таркибий қисми бўлган жиноят-ижроия сиёсати бевосита жиноят сиёсатидан келиб чиққан ҳолда жазони ижро этиш соҳасидаги давлат органлари фаолиятининг асосий йўналишларини, бу фаолиятнинг принциплари, шакллари, вазифа ва мазмунини белгилайди.

Эътиборингизни тортмоқчи бўлган яна бир масала, бу Ўзбекистонда суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилиш фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини суд орқали ҳимоя қилинишини кенгайтириш, одил судловни амалга оширишда қонунийликни таъминлаш юзасидан тизимли ва изчил чора-тадбирларни самарали амалга ошириш масаласидир.

Жиноят, жиноят-процессуал ва жиноят-ижроия қонун ҳужжатларини либераллаштириш жараёни тадрижий амалга оширилиши инсон ҳуқуқларига риоя қилишнинг муҳим кафолатига айланди. Жумладан, Жиноят-ижроия кодексига киритилган ўзгартиришлар озодликдан маҳрум этиш жойларида жазони ўташ шарт-шароитларини яхшилаш ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари шу жумладан жазони ижро этиш муассасаларининг фаолияти устидан назорат қилишнинг самарали механизмларини амалга ошириш имконини берди.

1997 йил 25 апрелда қабул қилинган⁷ ва 1997 йил 1 октябрда⁸ кучга кирган Ўзбекистон Республикаси Жиноят-ижроия кодекси жиной жазо ижро этилишининг халқаро ҳамжамият томонидан эътироф этилган демократик ва инсонпарварлик принциплари амалга оширилишига йўналтирилган.

Ўзбекистон инсон ҳуқуқлари бўйича 80 га яқин халқаро ҳужжатларнинг, шу жумладан ЕХҲТнинг инсонийлик мезонлари бўйича ҳужжатининг қатнашчиси ҳисобланади. Мамлакатимиз бу ҳуқуқий нормалар асосида ўз қонунчилигини инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, шу жумладан жиноятчиликка қарши кураш соҳасидаги халқаро ҳужжатларга мувофиқлаштириш мажбуриятини қабул қилган. Инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва маҳкумлар билан муомалада бўлиш тўғрисидаги халқаро шартномаларда шакллантирилган принциплар ва умумий қоидаларнинг Ўзбекистон

⁵Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси (ўзгартиш ва қўшимчалар билан). URL: <https://lex.uz/uz/docs/20596>.

⁶ Ўзбекистон Республикасининг кодекслари тўплами [2021 йил 15 майгача бўлган ўзгартириш ва қўшимчалар билан] Биринчи жилд.- Тошкент: «Yuridik adabiyotlar Publish», 2021.-744 б. (670 б.).

⁷ «Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-ижроия кодексини тасдиқлаш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси 1997. 6-сон, 175-модда.

⁸ «Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-ижроия кодексини амалга киритиш тартиби тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг қарори // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси. 1997. 6-сон, 176-модда.

жиноят-ижроия қонунчилиги учун аҳамияти улар давлатлараро хусусиятга эга эканлиги, барқарорлиги, аниқ бир мамлакатда ҳар хил сиёсий, мафкуравий, иқтисодий ва жиноятчилик билан боғлиқ омиллар таъсири остида шаклланадиган ижтимоий конъюнктура таъсирига берилмаслиги, ва, бинобарин, миллий қонунчиликни ва ҳуқуқни қўллаш фаолиятини ривожлантириш учун аниқ йўналиш бериши билан бегиланади. Ушбу принциплар БМТга аъзо мамлакатларнинг кўп йиллик юридик амалиёти асосида ишлаб чиқилган.

Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро шартномаларда шакллантирилган бошқа қоидалар миллий қонун ҳужжатларини ишлаб чиқишда ва амалиётда ҳисобга олиниши керак бўлса ҳам, давлатлар учун тавсиявий хусусиятга эгадир. Маҳкумлар билан муомала қилишнинг энг минимал стандартларининг айрим қоидалари бунга мисол бўлиши мумкин.

Айнан мана шу ҳужжатларда инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги асосий қоидалар мустаҳкамланган ва уларнинг энг устуворлари белгиланган. Бироқ Маҳкумлар билан муомалада бўлишнинг энг кам стандартлари сингари махсус халқаро ҳужжатда бундай шахслар билан муомала қилиш норма-тавсияларигина эмас, балки норма-принциплари ҳам келтирилган. Барча шахсларни қийноқдан ҳимоя қилиш тўғрисидаги декларациянинг 1-моддасида минимал стандарт қоидаларга ҳавола қилиниши бежиз эмас⁹.

Ушбу йўналишда Ўзбекистонда жазони ижро этишни тартибга соладиган қонун ҳужжатларида жинойий жазони ижро этишда инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро шартномаларда маҳкумлар билан муомала қилиш, уларни назорат қилиш жазони ўтаганидан кейин қайта ижтимоийлашувда ва мослашишда уларга ёрдам бериш қоидаларини белгиладиган алоҳида конвенцияларда шакллантирилган умумий принципларни амалга ошириш зарурлиги билан боғлиқ қонун ижодкорлиги ишлари амалга оширилган.

Инсон ҳуқуқлари халқаро шартномалар таҳлили Ўзбекистон Республикаси Жиноят-ижроия кодекси ва уни қўллаш учун биринчи даражали аҳамиятга эга бўлган улардаги мавжуд масалалар гуруҳини ажратиб кўрсатиш имконини беради: биринчидан инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги қоидаларни амалга ошириш муаммолари; иккинчидан, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва маҳкумларнинг ҳуқуқий мақомида уларни амалга ошириш; учинчидан, маҳкумлар билан муомала қилишнинг умумий қоидалари; тўртинчидан, жазони ижро этиш муассасалари ходимларига қўйиладиган талаблар. Уларнинг ҳар бирини батафсил кўриб чиқамиз.

Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро шартномалар ва уларни Ўзбекистон Республикаси Жиноят-ижроия кодексига имплементация қилиш инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро шартномалар жамиятда шахс ҳаётининг фаолиятининг етакчи соҳаларини, шу жумладан жинойий одил судловни амалга ошириш соҳасини ҳам қамраб олади. Юқорида санаб ўтилган халқаро шартномалар Ўзбекистон Республикаси Жиноят-ижроия кодекси принципларини шакллантириш учун асос бўлувчи

⁹ Қаранг: Декларация о защите всех лиц от пыток и других жестоких или унижающих достоинство видов обращения и наказания // Права человека Сборник международных договоров. Том 1. (Часть первая) Универсальные договоры. Нью-Йорк, Женева: ООН. 2002. - С. 354.

шартномалар бўлди¹⁰. Уларда жазони ижро этишда қонунийликни таъминлаш ва маҳкумларнинг қонун олдида тенглиги, адолат, инсонпарварлик, демократизм, жазони ижро этишда табақалаш ва индивидуаллаштиришга риоя этиш мажбурлов воситаларини оқилона қўллаш ва маҳкумларнинг қонунга итоаткор хулқ-атворини рағбатлантириш принципларини киритиш мумкин. Шунини таъкидлаш жоизки, ушбу принциплар миллий ҳуқуқда қабул қилинган терминологияда келтирилди, чунки халқаро ҳужжатларда улар бошқача ифодаланади.

Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро шартномаларда қуйидагилар эълон қилинади:

биринчидан, суднинг ҳукми ёки қарорисиз озодликдан ҳеч ким маҳрум этилиши мумкин эмас;

иккинчидан, маҳкумларни ирқи, тили, диний, сиёсий ёки миллий ёки ижтимоий келиб чиқишига кўра, бошқа эътиқодлари, жинси, ёши, мулкӣ мавқеи бўйича ҳар қандай таҳқирлаш таъқиқланади;

учинчидан, озодликдан маҳрум этилган барча шахслар ўзлари билан инсонпарварларча муомалада бўлиш ва инсон шахсига хос бўлган кадр-қимматни ҳурмат қилиш, уларнинг қайта ижтимоийлашувида жамият томонидан ҳар томонлама ёрдам берилиши ҳуқуқига эга.

Халқаро норма-принциплар асос нормалар ҳисобланади. Шу боис миллий қонунчиликнинг ушбу тармоғи барча институтлари шуларга асосланади. Шу сабабли улар Жиноят-ижроия кодексининг 6-моддасида қайд этилган. Кўрсатиб ўтилган принципларнинг жиноят-ижроия қонун ҳужжатлари учун ижтимоий аҳамияти шундан иборатки, маҳкумнинг, айниқса озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилинган маҳкумнинг ҳуқуқлари жиддий равишда чекланган, бинобарин, тегишли ижтимоий-ҳуқуқӣ ҳимояга муҳтож бўлади¹¹.

Жиноят-ижроия кодексида инсон ҳуқуқлари ва озодликдан маҳрум этилган шахслар билан муомала қилишга доир халқаро шартномалар қоидалари етарлича тўлиқ акс эттирилган. Улар сирасига қонунийлик ва ҳукм қилинганларнинг қонун олдида тенглиги, инсонпарварлик ва демократизм принципларини киритиш мумкин. Ушбу принциплар Жиноят-ижроия кодексининг асосий институтлари ва нормаларида, хусусан ҳукм қилинганларнинг ҳуқуқӣ мақомини, уларни ахлоқӣ тузатишда ва ҳоказоларни белгилашда ўз аксини топган.

Шу билан бирга жазони ижро этишдаги салбий амалиёт, маҳкумлар, айниқса озодликдан маҳрум қилинганлар ҳуқуқлари бузилиши ҳисобга олинган ҳолда Жиноят-ижроия кодекси Қийноққа қарши ҳамда жазолашнинг бошқа шафқатсиз, ноинсоний ёки кадр-қимматни камситадиган муомала ва жазолаш турларига қарши курашиш конвенциясининг асосий ғояларини акс эттиради.

Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро шартномаларнинг қоидалари жиноий судлов органларининг фаолияти соҳасига тааллуқӣ бўлган инсоннинг шу жумладан суднинг ҳукмига кўра қамоққа олинган ёки озодликдан маҳрум қилинганларнинг

¹⁰ Ўзбекистон Республикасининг кодекслари тўплами [2021 йил 15 майгача бўлган ўзгартириш ва қўшимчалар билан] Биринчи жилд.- Тошкент: «Yuridik adabiyotlar Publish», 2021.-744 б. (671 б.).

¹¹ Ўзбекистон Республикасининг кодекслари тўплами [2021 йил 15 майгача бўлган ўзгартириш ва қўшимчалар билан] Биринчи жилд.- Тошкент: «Yuridik adabiyotlar Publish», 2021.-744 б. (671 б.).

хуқуқларига тегишлидир. Шу сабабли Фуқаролик ва сиёсий хуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактда, Маҳкумлар билан муомала қилишнинг энг кам стандартларида, Қандай шаклда бўлмасин ушланган ёки қамоққа олинган барча шахсларни ҳимоя қилиш принциплари тўпламида маҳкумларнинг хуқуқий мақомига катта эътибор берилган.

Маҳкум хуқуқ субъекти сифатида қаралиши ҳақидаги нормал асосий қоида ҳисобланади. Фуқаролик ва сиёсий хуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактнинг 16-моддасида «ҳар бир киши қаерда туришидан қатъий назар унинг субъектилик хуқуқи тан олиниши хуқуқига эга»¹², дейилади. Минимал стандарт қоидаларига ушбу принцип «маҳкумлар билан муомала қилишда уларнинг жамиятдан четлатилганлигини эмас, балки улар жамиятнинг аъзоси эканлигича қолаверишини қайд этиш зарур», деб таъкидланганлиги билан ривожлантирилди. Сўнгра БМТнинг «Минимал қоидалари»нинг 61-моддасида «маҳкумлар ўзларининг фуқаролик манфаатлари, ижтимоий таъминоти ва бошқа ижтимоий имтиёзлари соҳасида қонунга ва уларнинг ҳукми шартларига мувофиқ бўлган максимал хуқуқларни сақлаб қолишлари мумкинлиги чора-тадбирларини кўриш керак»¹³лиги таъкидланади.

Ўзбекистоннинг жиноят-ижроия қонунчилиги ҳам кўрсатиб ўтилган халқаро принципдан келиб чиқишини қайд этиш зарур. Жиноят-ижроия кодексининг 8-моддасида «маҳкумлар, истисно ҳамда чеклашлар инobatга олинган ҳолда, Ўзбекистон Республикаси фуқаролари учун назарда тутилган хуқуқлар, эркинликларга эга бўладилар ва мажбуриятларни бажарадилар»¹⁴, деб таъкиланади.

Шу билан бирга шахс хуқуқий мақомининг умумий қоидасини («хуқуқ субъекти бўлиш хуқуқи») ривожлантириб, инсон хуқуқари бўйича халқаро шартномалар фуқароларнинг қонун олдида тенглигига, виждон эркинлигига, она тилидан фойдаланиш эркинлигига ва ҳоказоларга диққатни жалб этади. Ушбу хуқуқий принциплар ҳар бир инсонга тааллуқлидир, шу жумладан, маҳкумга ҳам тегишлидир. Минимал стандарт қоидалар маҳкумлар билан муомалада бўлиш принципларини шакллантирар экан, уларнинг ирқи, танасининг ранги, жинси, диний ва бошқа эътиқодлари бўйича таҳқирланишини таъқиқлайди, диний эътиқод эркинлигини шунингдек, она тилидан фойдаланиш эркинлигини эълон қилади. Шу муносабат билан «Минимал қоидалар»да белгиланган қоида эътиборга молик. Унга мувофиқ «пенитенциар муассаса директори, унинг ўринбосари ва кўпчилик ходимлари кўпчилик маҳкумлар сўзлайдиган тилни билишлари, зарур ҳолларда таржимоннинг хизматидан фойдаланишлари керак» (51-банд)¹⁵.

Жазони ўталганда она тилидан фойдаланиш эркинлиги принципи кўп миллатли давлатлар, шу жумладан Ўзбекистон учун жуда муҳимдир. Жиноят-ижроия кодексида ушбу принцип акс эттирилган. Бу эса жазони ижро этиш муассасалари ходимлари билан маҳкумлар ўртасидаги низони бартараф этишга йўналтирилган. Жиноят-ижроия

¹² **Фуқаролик ва сиёсий хуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт** // Ўзбекистон Республикаси ва инсон хуқуқлари бўйича халқаро шартномалар. – Т.: “Адолат”, 2002. – Б. 61.

¹³ **Қаранг: Минимальные стандартные правила обращения с заключенными** // Права человека Сборник международных договоров. Том 1. (Часть первая). Универсальные договоры. Нью-Йорк, Женева: ООН, 2002. – С. 317.

¹⁴ **Ўзбекистон Республикасининг кодекслари тўплами** [2021 йил 15 майгача бўлган ўзгартириш ва қўшимчалар билан] Биринчи жилд.- Тошкент: «Yuridik adabiyotlar Publish», 2021.-744 б. (671 б.).

¹⁵ **Қаранг: Минимальные стандартные правила обращения с заключенными.** // Права человека Сборник международных договоров. Том 1. (Часть первая). Универсальные договоры. Нью-Йорк, Женева: ООН, 2002. – С. 315.

кодексининг 9-моддасида маҳкумларнинг асосий ҳуқуқларидан бири - ўз она тилида муурожаат қилиш, зарур ҳолларда эса таржимоннинг хизматларидан фойдаланиш ҳуқуқи мустаҳкамланганлиги жазони ўташ тартиби демократлаштирилиши йўналишидаги муҳим қадам эканлиги шубҳасиздир¹⁶.

Жазони ўташнинг белгиланган тартибини бузган маҳкум ёзма равишда огоҳлантирилади. Бу ахборотларни тўлиқ равишда текшириш учун ва маҳкумнинг нима учун тартибга бўйсунмаганлиги (сабабли ёки сабабсизми) аниқлаш учун зарур бўлади. Агар маҳкум ёзма равишда маълумот беришдан бўйин товласа ахлоқ тузатиш ишлари ноziри мана шу ҳақида далолотнома ёзиб унда вояга етмаган шахснинг бажариши мумкин бўладиган меҳнатга жалб этиши лозим бўлади¹⁷.

Ўзбекистоннинг жазо ижро этилишини тартибга соладиган жиноят-ижроия қонун ҳужжатларида биринчи марта виждон эркинлигини таъминлашдек маҳкумлар билан муомала қилиш принципи мустаҳкамланган. Жиноят-ижроия кодексининг 12-моддасида бундай дейилади: «Маҳкумларга виждон эркинлиги кафолатланади. Улар ҳар қандай динга эътиқод қилишга ёки ҳеч қандай динга эътиқод қилмасликка ҳақли.

Қамоқ ёки озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазони ўтаётган шахслар ҳузурига, уларнинг илтимосига кўра, белгиланган тартибда рўйхатдан ўтган диний бирлашмаларнинг руҳонийлари таклиф этилади. Маҳкумларга диний расм-русумларни адо этишга ибодат учун керакли нарсалардан ва диний адабиётлардан фойдаланишга рухсат этилади.

Диний расм-русумларни адо этиш ихтиёрий бўлиб, бу нарса жазони ижро этувчи муассасанинг ички тартиб-қоидаларини бузмаслиги, шунингдек бошқа шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини камситмаслиги лозим»¹⁸.

Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактнинг 10-моддасидаги «Пенитенциар тизим томонидан муҳим мақсади маҳкумларни ахлоқий тузатиш ва ижтимоий қайта тарбиялаш тартиб назарда тутилади»¹⁹, деган қоида маҳкумларни инсоннинг асосий ҳуқуқ ва эркинликларига риоя қилиш нуқтаи назаридан сақлаш шарт-шароитлаига муҳим аҳамият берилишидан далолат беради. Ушбу қоидалар Маҳкумлар билан муомалада бўлишнинг минимал стандарт қоидаларида батафсил қайд этилган. Уларда маҳкумларни жойлаштириш, овқатлантириш, уларга тиббий хизмат кўрсатиш интизом ва жазолаш, хавфсизлик чораларини қўллаш, ташқари билан алоқа қилиш, меҳнат, таълим ва тарбия масалаларини ҳал қилиш кўзда тутилади²⁰.

Ўзбекистоннинг жиноят-ижроия қонунчилигида, айниқса маҳкумларнинг фойдали ижтимоий алоқаларини кенгайтириш, ахлоқ тузатиш муассасаларида хусусан вояга етмаганлар ва аёллар учун жазони ўташ тартиби ҳам либераллаштирилган.

¹⁶ **Ўзбекистон Республикасининг кодекслари тўплами** [2021 йил 15 майгача бўлган ўзгартириш ва қўшимчалар билан] Биринчи жилд.- Тошкент: «Yuridik adabiyotlar Publish», 2021.-744 б. (671 б.)

¹⁷ **Қаранг: Уткин, В. А.** Проблемы теории уголовных наказаний : курс лекций / В. А. Уткин. – Томск : Изд. дом Том. гос. ун-та, 2018. – 102 с.

¹⁸ **Ўзбекистон Республикасининг кодекслари тўплами** [2021 йил 15 майгача бўлган ўзгартириш ва қўшимчалар билан] Биринчи жилд.- Тошкент: «Yuridik adabiyotlar Publish», 2021.-744 б. (672 б.)

¹⁹ **Қаранг:** Международный пакт о гражданских и политических правах // Права человека Сборник международных договоров Том 1. (Часть первая). Универсальные договоры. Нью-Йорк, Женева: ООН, 2002. - С. 2.

²⁰ **Қаранг:** Минимальные стандартные правила обращения с заключенными // Права человека. Сборник международных договоров Том 1. (Часть первая). Универсальные договоры. Нью-Йорк., Женева: ООН, 2002. - С. 305-314.

Жазони ижро этишга ва маҳқумлар билан муомалада бўлишга тегишли халқаро норма-тавсия нормалар жинойи жазолар ижро этилишини тартибга соладиган миллий қонунчиликни ривожлантиришга таъсир кўрсатишга даъват этилган. Жумладан, 1984 йил 25 майда БМТнинг ЭКОСОС ташкилоти томонидан маъқулланган, Маҳқумлар билан муомалада бўлишнинг минимал стандарт қоидаларини самарали амалга ошириш тартиб-қоидаларида «ушланадиган ва бирон бир шаклда қамоққа олинадиган барча шахсларни ҳимоя қилишга нисбатан нормалари Маҳқумлар билан муомалада бўлишнинг минимал стандарт қоидаларига мувофиқ бўлмаган барча давлатлар ушбу қоидаларни қабул қилишлари керак»²¹ эканлиги таъкиланади. Ушбу қоида ЕХХТнинг 1989 йилги Вена учршувининг Якуний ҳужжатида тасдиқланган²². Ушбу ҳужжатлар маҳқумларни сақлаш тартиби, моддий-маиший ва тиббий таъминоти, меҳнати, тарбияси ва ҳоказолари соҳасида давлат органлари билан маҳқумлар ўртасидаги муносабатларнинг кенг доирасини қамраб олади ҳамда инсонпарварлик хусусиятига эга бўлган тавсияларга эга. Улар Ўзбекистоннинг Жиноят-ижроия кодексига имплементация қилинган.

Ўзбекистон ҳуқуқни муҳофаза қилиш тизимида жазони ижро этиш органлари ёки жиноят-ижроия тизими алоҳида ўрин тутаяди. Улар судлар томонидан белгиланган жинойи жазо ва бошқа жинойи-ҳуқуқий хусусиятга эга чоралар, шунингдек қамоқда сақлаш, маҳқумларни ҳамда жиноят содир этишда гумондор ва айбдор шахсларни кўриқлаш бўйича жиноят-процессуал чораларни қўллаш тўғрисидаги суд қарорларини ижро этиш бўйича функцияларни бажарадилар.

Ҳозирги вақтда Ўзбекистоннинг жиноят-ижроия тизими жиноятчиликка қарши кураш соҳасидаги вазифаларни бажарар экан, амалда шахс, жамият ва давлат хавфсизлигини таъминлашга кўмаклашмоқда.

Мустақиллик йилларида жиноят-ижроия қонунчилиги ва жазони ижро этиш органларининг фаолияти жазо мақсадларига эришишга йўналтирилган ҳолда тубдан ислоҳ қилинди. Бу жиноят-ижроия сиёсати ва тегишли қонунчилик ҳужжатларига ўзгартиришлар киритишни тақозо этди.

Ўзбекистон жиноят-ижроия қонунчилиги ва тизимини ислоҳ этишнинг икки босқичини ажратиб кўрсатиш мумкин.

Биринчи босқич – 1991-2000 йиллар. Бу ахлоқ тузатиш–меҳнат қонунчилиги ва тизимини жиноят-ижроия қонунчилиги ва жазони ижро этиш органлари тизимига тубдан ўзгартириш босқичи бўлди. Ушбу босқичда, биринчидан, давлат мустақиллиги, демократия, инсонпарварликни таъминлаш принципларига асосланган, халқаро ва хорижий тажриба ҳисобга олинган янги жиноят-ижроия сиёсати шакллантирилди; иккинчидан, янги жиноят-ижроия қонунчилиги қабул қилинди; учинчидан, жазони ижро этувчи муассаса ва органларнинг янги тизими яратилди. Янги мустақил давлатлар ичида биринчи бўлиб 1997 йилда жазони ижро этиш соҳасида кодификация қилинган ғоят муҳим норматив-ҳуқуқий ҳужжат – Ўзбекистон Республикаси Жиноят-ижроия кодекси қабул қилинди.

²¹ **Қаранг:** Процедура эффективного осуществления минимальных стандартных правил обращения с заключенными // Международные Конвенции по защите прав человека и борьба с преступностью. С. 209.

²² **Қаранг:** Обязательства ОБСЕ в области человеческого измерения. Том II Сборник документов в хронологическом порядке. – Варшава: БДИПЧ, 2006. - С. 54.

Иккинчи босқич – 2000 йилдан ҳозирги давргача. Бу жиноят-ижроия тизимини бошқаришни либераллаштириш ва инсонпарварлаштириш босқичидир. Иккинчи босқичда жазони ижро этиш тизимининг энг муҳим таркибий тузилмаларини ислоҳ этиш, маҳкумлар билан иш олиб бориш шакл ва усуллари, кадрлар таъминоти, илмий-ҳуқуқий ишларга комплекс ёндашиш таъминланди, шунингдек янги жиноят-ижроия қонунчилигини либераллаштириш борасида тизимли ўзгаришлар амалга оширилди. Либерал ислоҳатларнинг устувор йўналишлари жиноят-ижроия тизими фаолияти соҳаларини демократия, инсонпарварлик, маҳкумлар ҳуқуқларини амалда кенгайтириш принциплари асосида, халқаро-ҳуқуқий стандартларни ҳисобга олган ҳолда ўзгартирилди, жамоат бирлашмалари ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш идораларининг жазони ижро этиш органлари фаолиятида иштирок этиши таъминланди.

Ҳуқуқий адабиётларда кўпинча ягона жиноят сиёсати доирасида жиноят-ҳуқуқий, жиноят-ижроия ва жиноят-процессуал сиёсат ажратиб кўрсатилишига қарамасдан, фикримизча, жиноят-ҳуқуқий сиёсат – давлатнинг жиноятга қарши курашиш соҳасидаги ички сиёсатининг муҳим таркибий қисми ва бевосита унинг негизида жиноят-ижроия, жиноят-процессуал ва криминологик сиёсатнинг стратегияси ва тактикаси шаклланади.

Жиноят-ижроия қонунчилигининг самарадорлиги муаммоси ва унинг маҳкумларни ахлоқан тузатиш ва жиноятчиликка ижобий таъсири жиноят-ижроия сиёсатининг энг муҳим муаммоларидан ҳисобланади. Жиноят-ижроия қонунчилигининг самарадорлиги қонунчилик нормалари қабул қилинишининг асосланишини, уларнинг сифатли ишлаб чиқилишини ва амалда самарали қўллашни назарда тутади.

Бир томондан жиноят, иккинчи томондан – жиноят-процессуал қонунчилик билан чегараланган жиноят-ижроия қонунчилигининг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, бу қонунчиликда қонунлардан ташқари, иккинчи, жуда муҳим бўлган норматив ҳуқуқий ҳужжатлар қаторига қонуности ҳужжатлари киради. Бу қонун ости ҳужжатлари жазони ижро этиш ва маҳкумларни сақлаш билан боғлиқ жуда муҳим масалаларни (масалан, маҳкумлар билан тарбиявий иш олиб бориш, режимини ташкил этиш, маҳкумларни ўқитиш, меҳнат фаолиятини ташкил этиш ва ҳоказоларни) тартибга солади.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, Жиноят-ижроия сиёсатини инсонпарварлаштириш қуйидагиларни назарда тутади:

биринчидан, давлат томонидан қамоққа олинган шахслар ва озодликдан маҳрум қилинган маҳкумлар сонини камайтириш йўли билан жиноий таъқиб даражасини пасайтириш;

иккинчидан, шартли-муддатидан илгари озод қилиш институтлари ва бунга қўллаш амалиётини ривожлантириш;

учинчидан, жазони озодликдан маҳрум қилмасдан ижро этиш институтларини устувор ривожлантириш;

тўртинчидан, жазони ўташ шароитларини жазо мақсадларига мувофиқлаштириш.

Маҳкумларнинг ҳуқуқ ва имтиёзларини кенгайтириш ҳамда уларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини таъминлашнинг самарали механизминини яратиш зарур.

Жумладан, енгиллаштирилган шароитларда, умумий тартиб турмаларида сақланадиган маҳкумларга муассаса маъмурияти назорати остида Интернет, электрон почтадан фойдаланиш ҳуқуқи, қариндошлари ва яқинлари билан видеоанжуманлар орқали мулоқат қилиш имкониятини бериш лозим. Айни пайтда муассаса маъмурияти салбий ҳулқ-атворлилар, тартибни бузувчилар, маҳкумларни жазони ижро этиш муассасалари маъмуриятига қаршилик кўрсатишларига далолатчилик қилаётганларнинг сақлаш шароитларини кучайтиришлари, судларга уларни сақлаш тартиби оғирроқ бўлган муассасаларга ўтказиш бўйича мурожаат этишлари керак.

Жазони ижро этиш органларида қонунчиликни таъминлаш ва инсон (маҳкум) ҳуқуқларига риоя этиш нуқтаи назаридан Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Жазони ижро этиш бош бошқармаси билан бошқа ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ўртасидага ўзаро муносабатлар самарадорлигини ошириш, шунингдек жиноят-ижроия тизими фаолияти устидан назорат тизимини кучайтиришга йўналтирилган ўзгартиришларни амалга ошириш жуда муҳимдир. Бунда гап, жумладан, парламент назорати, фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари назорати, идоравий назорат, суд назорати, жамоатчилик назорати, прокурор назорати, Олий Мажлиснинг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман) назорати, оммавий ахборот воситалари томонидан назорат, халқаро назорат тўғрисида кетяпти.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2018. – 592 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курамиз. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2018. – 488 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2018. – 400 б.
4. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси (ўзгартиш ва қўшимчалар билан). URL: <https://lex.uz/uz/docs/20596>.
5. Ўзбекистон Республикасининг кодекслари тўплами [2021 йил 15 майгача бўлган ўзгартириш ва қўшимчалар билан] Биринчи жилд.- Тошкент: «Yuridik adabiyotlar Publish», 2021.-744 б.
6. Ўзбекистон Республикасининг кодекслари (2021 йил 1декабргача бўлган ўзгартириш ва қўшимчалар билан): тўлам / «Адолат» миллий ҳуқуқий ахборот маркази, 2021 йил,-736 бет.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Озодликдан маҳрум қилиш жазосига биринчи марта ҳукм этилган шахсларнинг жазони ўташ шароитларини эркинлаштириш тўғрисида” 2003 йил 26 сентябрь Фармони.
8. Узбекистан и международные договора по правам человека / Под. ред. А.Х.Саидов. – Тошкент: «Адолат», 1998, - 623 с.
9. Комментарии к Уголовному кодексу Республики Узбекистан. Под. ред. Якубова А.С – Т.: “Адолат”.. 1996. – 386 с.
10. Комментарии к Уголовно-исполнительному кодексу Республики Узбекистан. – Т.: “Адолат”, 2000. – 447 с.
11. “Жиноий жазоларнинг эркинлаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон

- Республикасининг Жиноят, Жиноят-процессуал ва “Маъмурий жавобгарлик тўғрисида”ги кодексларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида” Ўзбекистон Республикасининг 2001 йил 29 август Қонуни //
12. Ўзбекистон ССРнинг ахлоқ тузатиш-меҳнат кодекси. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 1987. – б.
 13. Инсонпарварлик тамойиллари асосида. (Ўзбекистон Республикасида жазони ижро этиш муассасалари фаолияти тўғрисида) // Халқ сўзи, 2000, 23 август.
 14. Основы исправительно-трудового законодательства Союза ССР и союзных республик // Ведомости Верховного Совета СССР, 1969, № 29.
 15. Положение о порядке и условиях исполнения уголовных наказаний, не связанных с мерами исправительно-трудового воздействия на осужденных // Ведомости Верховного Совета СССР, 1983. №
 16. Ахмадеев А.А. Исправительно-трудовые учреждения Бухарской Народной Советской Республики. – Ташкент, 1979.
 17. Ахмадеев А.А. Развитие советского исправительно-трудового законодательства в Узбекистане (1917-1926 гг.). – Ташкент, 1976.
 18. Байбулатов А. Во имя гуманности // Щит, 2011, №1. – С. 18-20.
 19. Дунаев С.А. Криминологическая характеристика и предупреждение рецидивных преступлений, связанных с насилием и против личности. – Москва, МЮИ. МВД России, 1998. – 24 с.
 20. Гуревич М. О мерах по соблюдению человека в системе исполнения наказаний МВД Республики Узбекистан // Ўзбекистон ва инсон ҳуқуқлари бўйича Вена Декларацияси ва Ҳаракат дастури. – Т.: Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази, 2004. Б. 115-122.
 21. Жаббарберганов Р. Групповая профилактика преступлений и перспективы исправительных учреждений // “Суд-ҳуқуқ ислоҳоти: назария ва амалиёт” мавзусида халқаро илмий-амалий конференция материаллари. –Т.: ТДЮИ, 2001. – С. 34-36.
 22. Жаббарберганов Р. Профилактическая работа в местах исполнения наказания // Ҳуқуқ. Право. Law. 2002. №2 – С. 26-28.
 23. Жаббарберганов Р. Система целей уголовного наказания // Давлат ва ҳуқуқ. 2001. №4. – С. 56-58.
 24. Жаббарберганов Р., Худайбергенов С., Рахимов У. Роль психических аномалий, не исключаяющих вменяемости в преступном поведении несовершенно-летних. // Актуальные проблемы ведомственного здравоохранения. – Т.: Академия МВД, - 2000. – С. 39-46.
 25. Жаббарберганов Р. Махсус тарбия муассасаларидан қайтган вояга етмаганлар содир қилган ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг баъзи бир масалалари // Ички ишлар органларининг жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши кураш фаолиятини такомиллаштириш. – Т.: Академия МВД, 2001. – С. 62-84.
 26. Зарипов З., Кержнер М. Профилактика правонарушений. – Т.: “Ўзбекистон”, 1993. – 191.с.
 27. Зарипов З.С. Правовой механизм профилактики правонарушений. – Т.: “Ўзбекистон”, 1990. –155 с.
 28. Зарипов З.С., Шомансуров А.А. Жиноий жазони ижро этиш муаммолари // Хаёт ва

қонун, 1996 № 9. Б.

29. Иноғомов Ш.Х. Наказание от быто, как жить дальше? – М.: Юрид. лит., 1990. -173 с.
30. Иноғомов Ш.Х. Маҳкумларни озодликдан маҳрум этиш жойларида сақлаш шароитларини мақбуллаштириш – долзарб вазифа // Ҳуқуқ – Право – Law, 2001, №3 – Б. 37-40.
31. Иноғомов Ш.Х. Озодликдан маҳрум этиш жазосига ҳукм қилинганларнинг жазони ўташ шароитларини таснифлаш ва дифференциалаш: муаммолар ва уларни ҳал этиш йўллари. – Тошкент, 2001.